

Espais de la Batalla de l'Ebre

**Fem memòria
Haciendo memoria**

Us trobeu als **Espais de la Batalla de l'Ebre**, un recorregut històric per un dels escenaris més determinants de la Guerra Civil espanyola. La batalla de l'Ebre va representar l'enfrontament de les millors unitats militars de dos grans exèrcits: l'Exèrcit Popular de la República i l'exèrcit franquista, enviat a l'Ebre per repel·lir l'ofensiva republicana.

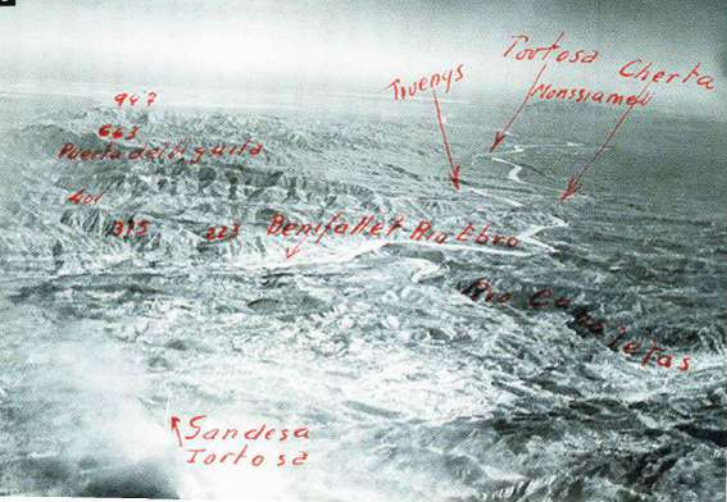
El recorregut pel territori dels Espais de la Batalla de l'Ebre inclou tot un seguit de rutes per espais històrics i centres d'interpretació distribuïts al llarg de les comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre, els principals escenaris dels 115 dies de combats que van convertir l'Ebre en la batalla més dura, sagnant i decisiva de tota la guerra.

Usted se encuentra en los **Espacios de la Batalla del Ebro**, un recorrido histórico por uno de los escenarios más determinantes de la Guerra Civil española. La batalla del Ebro representó el enfrentamiento de las mejores unidades militares de dos grandes ejércitos: el Ejército Popular de la República y el ejército "nacional", desplazado al Ebro para frenar la ofensiva republicana.

El recorrido por el territorio de los Espacios de la Batalla del Ebro incluye una serie de rutas por espacios históricos y centros de interpretación distribuidos a lo largo y ancho de las comarcas de la Terra Alta y la Ribera d'Ebre, los principales escenarios de los 115 días de combates que convirtieron el Ebro en la batalla más dura, sangrienta y decisiva de toda la guerra.

3

Consorci Memorials dels Espais de la Batalla de l'Ebre

c/ Freginals 18-24

43780 Corbera d'Ebre

977 421 528 // 977 421 726

www.batallaebre.org

Més informació / más información:

Consell Comarcal de la Terra Alta

Oficina Comarcal de Turisme

Tel. 977 420 018

www.terra-alta.org

Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre

Oficina Comarcal de Turisme

Tel. 977 401 851

www.riberaebre.org

Oficina Municipal de turisme de Gandesa

Tel. 977 420 910

www.gandesa.cat

Oficina Municipal de Turisme de Mora d'Ebre

Tel. 977 414 029

www.riberaebre.org

Oficina Municipal de turisme d'Horta de Sant Joan

Tel. 977 435 043

www.hortadesantjoan.cat

Turisme Terres de l'Ebre

Tel. 977 449 333

Patronat de Turisme de les Terres de l'Ebre

Tel. 977 444 447

www.terresdelebre.org

**memorial
de democràtic**

**CO
MEBE**

Generalitat de Catalunya
**Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació**

80-153

1 Els Barrancs. Aquesta trinxera, de la qual es conserven prop de 700 metres entre 150 i 180 cm de profunditat, va formar part de la línia de defensa republicana entre Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluça, i ofereix encara avui bona part dels seus elements originals, com ara pous de tirador, refugis i barraques o línies d'evacuació.

1 Els Barrancs. Esta trinchera, de la que se conservan cerca de 700 metros de unos 150 y 180 cm de profundidad, formó parte de la línea de defensa republicana entre Vilalba dels Arcs y La Pobla de Massaluça, y ofrece todavía hoy la mayor parte de sus elementos originales, como pozos de tirador, refugios y chabolas o líneas de evacuación.

2 Les Devees. Posició de rereguarda dins la xarxa de protecció del poble de la Fatarella. El refugi que es conserva fou aixecat pels soldats republicans de la posició, que l'utilitzaren com a lloc de resguard i cambra per dormir. Al damunt encara s'hi pot veure part de la línia de trinxera, en forma de ziga-zaga per tal de facilitar-ne la defensa.

2 Les Devees. Posición de retaguardia dentro de la red de protección del pueblo de La Fatarella. El refugio que se conserva fue levantado por los soldados republicanos de la posición, quienes lo utilizaron como lugar de resguardo y para dormir. Encima de él todavía se puede ver parte de la línea de trinchera, en forma de zigzag, que facilitaba la defensa.

3 Poble vell de Corbera d'Ebre. Situat al capdamunt del turó de la Montera, resta com a símbol mut de la tragèdia d'aquest conflicte. El visitant, en passejar avui per les restes de carrers i entre les cases destruïdes, no pot evitar rememorar la violència dels bombardeigs i la sort dels seus habitants. Quasi 200 habitants van romandre a la zona republicana durant quaranta dies, des de l'inici de la batalla fins al 4 de setembre, moment en què la quarta ofensiva franquista obligà l'exèrcit popular de la República a retirar-se de Corbera.

publicana durant quaranta dies, des de l'inici de la batalla fins al 4 de setembre, moment en què la quarta ofensiva franquista obligà l'exèrcit popular de la República a retirar-se de Corbera.

3 Poble vell de Corbera d'Ebre. En lo alto de la colina de la Montera, queda como símbolo mudo de la tragedia de este conflicto. El visitante, al pasear hoy por los restos de calles y entre las casas destruidas, no puede evitar rememorar la violencia de los bombardeos y la suerte de sus habitantes. Casi 200 habitantes permanecieron en la zona republicana durante cuarenta días, desde el inicio de la batalla hasta el 4 de septiembre, momento en el que la cuarta ofensiva franquista obligó al Ejército Popular de la República a retirarse de Corbera.

4 Cases caigudes. Aquestes cases del Pinell de Brai són exemple de l'estat en què quedaren alguns nuclis de la rereguarda republicana després dels combats. La població, de 1.800 habitants, acollia serveis d'intendència, sanitaris i de descans, fet pel qual es convertí en objectiu prioritari per a l'aviació i l'artilleria franquista durant els mesos de bombardeigs.

4 Cases caigudes. Estas casas de El Pinell de Brai son ejemplo del estado en que quedaron algunos núcleos de la retaguardia republicana después de los combates. La población, de 1.800 habitantes, acogía servicios de intendencia, sanitarios y de descanso, hecho por el que se convirtió en objetivo prioritario para la aviación y la artillería franquista durante los meses de bombardeos.

5 El Bassot. Aquest sector de Vilalba dels Arcs, dit així perquè tenia una bassa que abastia d'aigua la població, fou l'escenari d'un combat molt intens: del 25 al 29 de juliol, tropes de la 50a divisió de l'exèrcit sollevant van resistir un duríssim atac republicà que fracassà per manca d'artilleria i d'armament pesant, i que deixà empremtes ben visibles encara avui.

5 El Bassot. Este sector de Vilalba dels Arcs, llamado así porque tenía una balsa que abastecía de agua a la población, fue el escenario de un combate muy intenso: del 25 al 29 de julio, tropas de la 50.ª División del ejército sublevado resistieron un durísimo ataque republicano que fracasó por falta de artillería y de armamento pesado, y que dejó huellas visibles todavía hoy en día.

6 Castell de Móra d'Ebre. Des del 1994 en rehabilitació, fou element clau per al control del riu, fet pel qual l'aviació franquista el bombardejà durament. Móra d'Ebre, lloc de distribució de material i de classificació sanitària, va viure l'intent desesperat de l'exèrcit popular de la República per enllaçar les dues ribes: fins a tres ponts foren aixecats en pocs mesos pels pontoners republicans.

6 Castillo de Móra d'Ebre. Desde 1994 en rehabilitación, fue elemento clave para el control del río, hecho por el que la aviación franquista lo bombardeó duramente. Móra d'Ebre, lugar de distribución de material y de clasificación sanitaria, vivió el intento desesperado del Ejército Popular de la República por enlazar las dos orillas: hasta tres puentes serían levantados en pocos meses por los pontoneros republicanos.

7 Serra de Pàndols. Cota 705. Des d'aquesta cota de la serra de Pàndols es dominen les altres cotes, escenari, del 9 al 19 d'agost, d'una lluita en condicions quasi impossibles. L'anomenada Punta Alta, ocupada pels republicans el 25 de juliol, fou reconquerida la nit del 13 d'agost pels soldats franquistes, els quals necessitaren, no obstant això, vuitanta dies més per expulsar de Pàndols l'exèrcit popular de la República.

7 Serra de Pàndols. Cota 705. Desde esta cota de la sierra de Pàndols se dominan las otras cotas, escenario, del 9 al 19 de agosto, de una lucha en condiciones casi imposibles. La llamada Punta Alta, ocupada por los republicanos el 25 de julio, fue reconquistada en la noche del 13 de agosto por los soldados franquistas, que necesitaron, no obstante, ochenta días más para expulsar de Pàndols al Ejército Popular de la República.

8 Refugi antiaeri de Flix. A aquest espai museïtzat, el visitant hi descobrirà com era l'interior d'un refugi. Un audiovisual que reproduïx el so de les sirenes, dels avions i de les bombes, així com una sèrie de plafons, ajuden a sentir tant com a entendre la realitat d'aquesta mena de galeries, soterrades i normalment poc il·luminades, on retornaven les detonacions.

5

6

7

C Centres d'interpretació Centros de interpretación

C1 115 Dies (Corbera d'Ebre). La batalla de l'Ebre va ser un esdeveniment en el qual la vida i els ideals de molta gent foren tràgicament posats en joc. *La nit de Sant Jaume* és l'àmbit introductori i ens transporta, a través de les sensacions, als espais de la batalla. *El pas del riu* explica els objectius d'ambdós exèrcits, mentre que *Els preparatius de l'ofensiva i 115 dies de combats*

narren el combat, atenent els factors militars, però també els polítics i territorials. *El darrer dia* reflexiona sobre la derrota republicana i l'exili, i, finalment, *La terra ferida i Fer memòria, fer futur* apelen a la reflexió i les emocions.

C1 115 Días (Corbera d'Ebre). La Batalla del Ebro fue un acontecimiento en el que la vida y los ideales de mucha gente fueron trágicamente puestos en juego. *La noche de San Jaime* es el ámbito introductorio y nos transporta, a través de las sensaciones, a los espacios de la batalla. *El paso del río* explica los objetivos de ambos ejércitos, mientras que *Los preparativos de la ofensiva y 115 días de combates* narran el combate, centrándose en los factores militares, pero también en los políticos y territoriales. *El último día* reflexiona sobre la derrota republicana y el exilio, y, finalmente, *La tierra herida y Rememorar, hacer futuro* apelan a la reflexión y las emociones.

C2 Soldats a les trinxeres (Vilalba dels Arcs). Les trinxeres foren clau per a l'exèrcit republicà, i més en la batalla de l'Ebre quan hagué de defensar posicions estables durant molts dels 115 dies de lluita. Els dos àmbits expositius ens fan entendre i sentir fins a quin punt això condicionava la vida del combatent: *Ser soldat* atén les activitats fonamentals de la batalla, com defensar, atacar o vigilar. *Ser persona* ens

il·lustra sobre la vida quotidiana quan no hi havia enfrontaments: com era la higiene personal? Com menjaven, bevien o escriven els soldats?

C2 Soldados en las trincheras (Vilalba dels Arcs). Las trincheras fueron clave para el Ejército Republicano, y más en la Batalla del Ebro, en la que tuvo que defender posiciones estables durante muchos de los 115 días de lucha. Los dos ámbitos expositivos nos permiten entender y sentir hasta qué punto eso condicionaba la vida del combatiente: *Ser Soldado* responde a las actividades fundamentales de la batalla, como defender, atacar o vigilar; *Ser persona* nos ilustra la vida cotidiana cuando no había enfrentamientos –cómo era la higiene personal, cómo comían, cómo bebían o cómo escribían los soldados.

C3 Hospitals de sang (Batea). Mentre els franquistes adaptaven el sistema sanitari preexistent, els republicans el van haver d'innovar per suplir mancances materials. L'espai té quatre àmbits: *Ferits al front*, sobre l'atenció al camp de batalla; *Medicina*

8 Refugio antiaéreo de Flix. En este espacio, convertido en museo, el visitante descubrirá cómo era el interior de un refugio. Un audiovisual que reproduce el sonido de las sirenas, de los aviones y de las bombas, así como una serie de paneles, ayudan a sentir y entender la realidad de este tipo de galerías, soterradas y normalmente poco iluminadas, donde retronaban las detonaciones.

9 Refugi de la font gran de Benissanet. Rereguarda republicana i eix de comunicacions a través del riu, és un exemple dels nombrosos refugis que es bastiren a la zona per protegir la població de l'aviació franquista. En aquest cas, hi ajudaren en la construcció els soldats republicans, fent de paleta, així com vint noies del municipi que, per torns i de nit, n'extraïen la terra.

9 Refugio de la font gran de Benissanet. Retaguardia republicana y eje de comunicaciones a través del río, es un ejemplo de los numerosos refugios que se construyeron en la zona para proteger a la población contra la aviación franquista. En este caso, ayudaron en la construcción los soldados republicanos, haciendo de albañiles, así como veinte chicas del municipio que, por turnos y de noche, extraían la tierra.

10 Trinxeres de la Pobla de Massaluca. Enmig d'una zona privilegiada quant a fauna i paisatge, es pot descobrir tot un entorn fortificat que formà part de la línia defensiva construïda al llarg del riu d'Algars per protegir el territori d'una invasió franquista. Els senders rehabilitats permeten resseguir els camins dels soldats republicans durant els més de cent dies de batalla.

10 Trincheras de la Pobla de Massaluca. En medio de una zona privilegiada en cuanto a fauna y paisaje, se puede descubrir todo un entorno fortificado que formó parte de la línea defensiva construida a lo largo del río Algars para proteger el territorio de una invasión franquista. Los senderos rehabilitados permiten recorrer los caminos de los soldados republicanos durante los más de cien días de batalla.

11 Coll del Moro. En una terrassa a 470 m d'alçada a Gandesa, aquest observatori de l'exèrcit sollevat oferia una panoràmica visual completa de la zona, amb Corbera d'Ebre a l'est, Horta de Sant Joan a l'oest, i la serra de Pàndols i Cavalls enfront. Origen de dos contracops fracassats l'agost del 1938, Franco dirigí des d'aquí la tercera ofensiva sobre les línies republicanes.

11 Coll del Moro. En una terraza a 470 metros de altura en Gandesa, este observatorio del ejército sublevado ofrecía una panorámica visual completa de la zona, con Corbera d'Ebre al este, Horta de Sant Joan al oeste, y las cordilleras de Pàndols y Cavalls enfrente. Origen de dos contragolpes fracasados en agosto de 1938, Franco dirigió desde aquí la tercera ofensiva sobre las líneas republicanas.

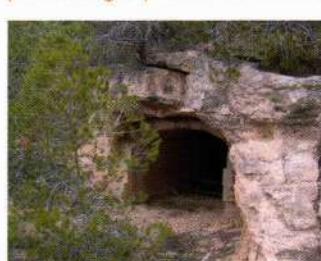
12 Castell de Miravet. Fou de gran importància el 25 de juliol, dia en què les tropes republicanes creuaren el riu i s'inicià la batalla. Les tropes franquistes hi pujaren des de Miravet i tractaren de resistir l'atac però, en poques hores, el foc frontal d'artilleria des d'ambdues ribes va provocar la seva rendició: cap a les dues de la tarda la plaça era lliurada a l'exèrcit popular de la República.

12 Castillo de Miravet. Fue de gran importancia el 25 de julio, cuando las tropas republicanas cruzaron el río y se inició la batalla. Las tropas del ejército sublevado subieron desde Miravet y trataron de resistir el ataque. Sin embargo, en pocas horas, el fuego frontal de artillería desde las dos orillas provocó su rendición: hacia las dos de la tarde la plaza era entregada al Ejército Popular de la República.

13 Fort de Milet. Aquest complex defensiu de Caseres, com les trinxeres de la Pobla de Massaluca, pertany a la línia defensiva d'Algars, creada per la Generalitat per aturar l'ofensiva que s'esperava des de l'Aragó. Ofereix al visitant els elements que caracteritzen aquestes instal·lacions: un refugi antiaeri, galeries per acollir peces d'artilleria, trinxeres i un dipòsit d'aigua.

13 Fuerte de Milet. Este complejo defensivo de Caseres, como las trincheras de La Pobla de Massaluca, pertenece a la línea defensiva de L'Algars, creada por la Generalitat para detener la ofensiva que se esperaba desde Aragón. Ofrece al visitante los elementos que caracterizan estas instalaciones: un refugio antiaéreo, galerías para acoger piezas de artillería, trincheras y un depósito de agua.

14 Fort d'en Blario. També part de la línia defensiva de l'Algars, en aquest cas a Batea, mostra l'intent de la Generalitat de bastir una línia de foc d'artilleria sobre l'Aragó des de diferents posicions privilegiades. L'espai ofereix al visitant mostres de la reutilització i extracció de metalls durant la postguerra.

14 Fuerte d'en Blario. También parte de la línea defensiva de L'Algars, en este caso en Batea, muestra el intento de la Generalitat de crear una línea de fuego de artillería sobre Aragón desde diferentes posiciones privilegiadas. El espacio ofrece al visitante ejemplos de reutilización i extracción de metales durante la posguerra.

15 Memorial de les Camposines. Aquest monument memorial, amb una atmosfera que convida a la reflexió, s'aixeca a Sant Bartomeu, un turó estratègic per a les comunicacions republicanes. Concebut com un monument a tots els participants en la batalla, hi inclou l'exposició amb històries de vida de soldats i acull l'ossera, que rebrà les despulles de combatents encara disperses per la zona.

15 Memorial de les Camposines. Este monumento memorial, con una atmósfera que invita a la reflexión, se levanta en Sant Bartomeu, una colina estratégica para las comunicaciones republicanas. Concebido como monumento a todos los participantes en la batalla, incluye la exposición con historias de vida de soldados y acoge el osario, que recibirá los restos de combatientes todavía dispersos por la zona.

Portada: soldats republicans creuant l'Ebre. 1. Soldats republicans creuant el riu amb barca. 2. Bombardeig franquista sobre Pàndols. 3. Fotografia aèria franquista del tram baix del riu Ebre. 4. Avió Messerschmitt abatut al riu. 5. Soldats republicans bevent aigua d'una font. 6. Ambulància al davant de l'església de Bot. 7. Soldats franquistes creuant Gandesa en direcció Corbera d'Ebre. 8. Soldats descansant a una trinxera. 9. Pont de Móra destruït. 10. Soldats republicans instruint-se en l'ús d'armament.

de guerra, que mostra les innovacions republicanes; *Personal sanitari*, al voltant de les formes de mobilització d'aquest contingent i, finalment, *Dues unitats enfrontades*, que compara l'atenció sanitària de la 35a divisió de l'exèrcit republicà amb la de la 50a divisió de l'exèrcit sollevant.

G3 Hospitales de sangre (Batea). Mientras los franquistas adaptaban el sistema sanitario preexistente, los republicanos tuvieron que innovar para suplir carencias materiales. El espacio tiene cuatro ámbitos: *Heridos en el frente*, sobre la atención en el campo de batalla; *Medicina de guerra*, que muestra las innovaciones republicanas; *Personal sanitario*, en torno a las formas de movilización de este contingente y, finalmente, *Dos unidades enfrentadas*, que compara la atención sanitaria de la 35.ª División del ejército republicano con la de la 50.ª División del ejército franquista.

G4 Les veus del front (el Pinell de Brai). Com influí la premsa en la batalla? Quins missatges s'utilitzaven? Els cinc àmbits de l'espai elaboren respostes: *A l'interior del front*, mostra les consignes dels comissaris polítics i dels capellans; *Entre els fronts enemics*, la propaganda que cercava desercions a l'altre exèrcit. *Entre el front i la rereguarda* tracta de la comunicació entre

militars i civils; *A la rereguarda*, de la insistent cerca de notícies per part de la població civil. Finalment, *Entre l'estranger i la batalla* analitza quina va ser l'opinió internacional sobre l'enfrontament.

G4 Las voces del frente (el Pinell de Brai). ¿Cómo influyó la prensa en la batalla? ¿Qué mensajes se utilizaron? Los cinco ámbitos del espacio dan respuestas: *En el interior del frente* muestra las consignas de los comisarios políticos y de los capellanes; *Entre los frentes enemigos*, la propaganda que buscaba deserciones al otro ejército; *Entre el frente y la retaguardia* trata de la comunicación entre militares y civiles; *En las retaguardias* muestra la insistente búsqueda de noticias por parte de la población civil; y, finalmente, *Entre el extranjero y la batalla* analiza cuál fue la opinión internacional sobre el enfrentamiento.

G5 Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre (Gandesa). Impulsat per un grup d'estudiosos i col·leccionistes de Gandesa, aquest centre va néixer amb l'objectiu de recuperar material documental, bèl·lic i cultural d'aquest episodi de la Guerra Civil, però també, sobretot, amb la voluntat de facilitar-ne el coneixement als diferents sectors de la societat.

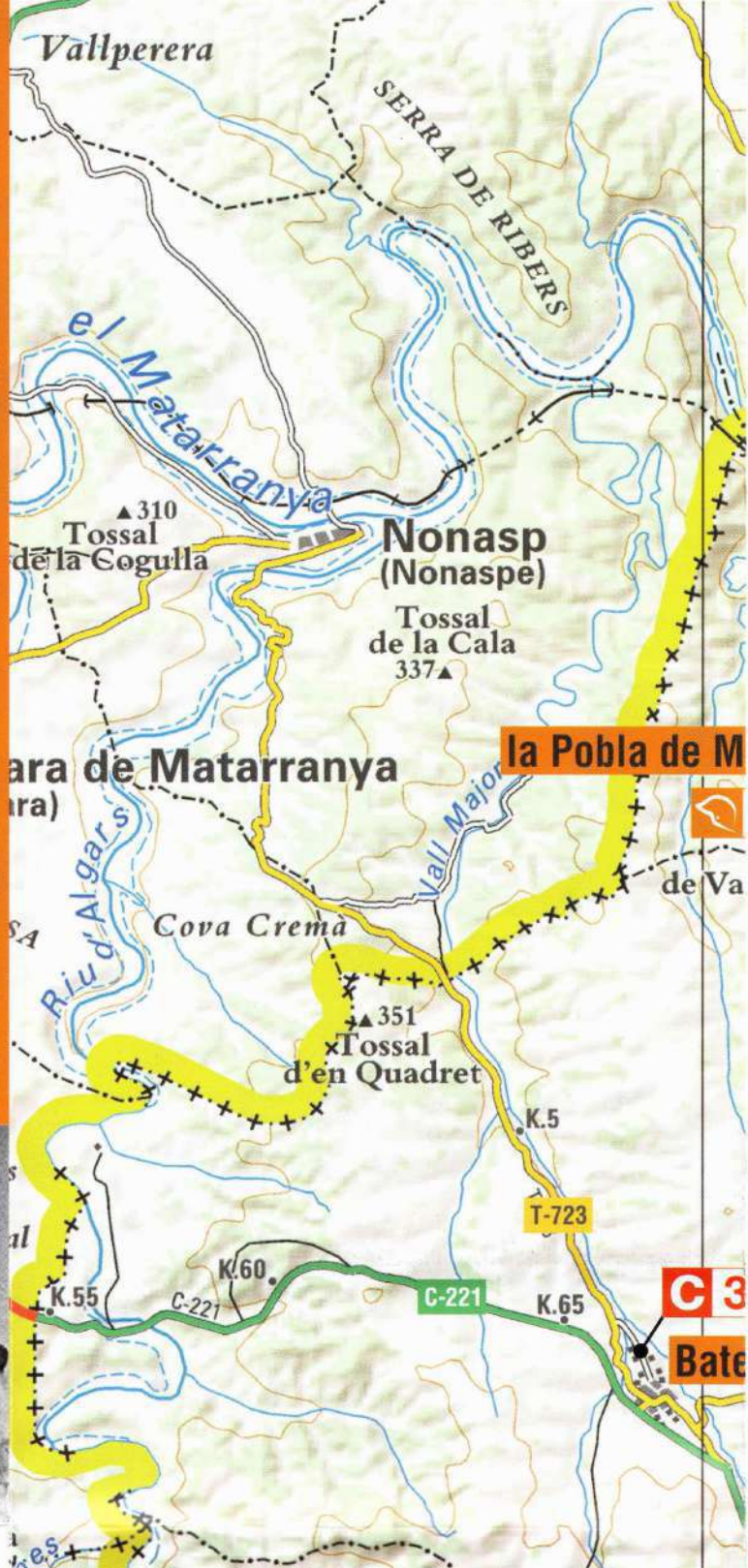
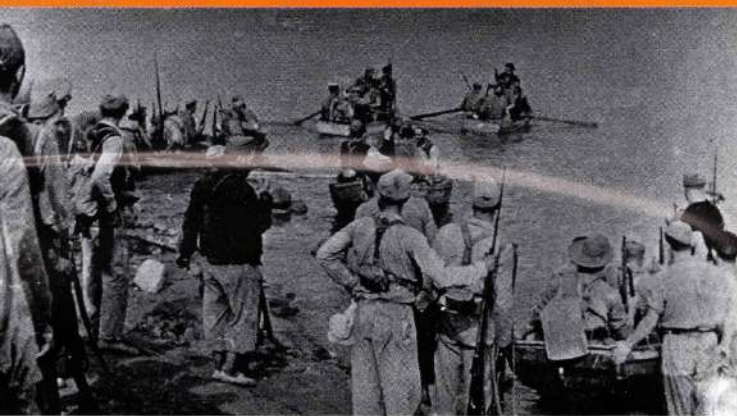
G5 Centro de Estudios de la Batalla del Ebro (Gandesa). Impulsado por un grupo de estudiosos y coleccionistas de Gandesa, este centro nació con el objetivo de recuperar material documental, bélico y cultural de este episodio de la Guerra Civil, pero también, sobre todo, con la voluntad de facilitar su conocimiento por parte de los diferentes sectores de la sociedad.

Espais històrics Espacios históricos

- **1 Els Barrancs**
- **2 Les Deves**
- **3 Poble vell de Corbera d'Ebre**
- **4 Cases caigudes**
- **5 El Bassot**
- **6 Castell de Móra d'Ebre**
- **7 Serra de Pàndols. Cota 705**
- **8 Refugi antiaeri de Flix**
- **9 Refugi de la Font Gran de Benissanet**
- **10 Trinxeres de la Pobla de Massaluca**
- **11 Coll del Moro**
- **12 Castell de Miravet**
- **13 Fort de Milet**
- **14 Fort d'en Blario**
- **15 Memorial de les Camposines**

Centres d'interpretació Centros de interpretación

- **C1 115 Dies** (Corbera d'Ebre)
- **C2 Soldats a les Trinxeres** (Vilalba dels Aros)
- **C3 Hospitals de Sang** (Batea)
- **C4 Veus del Front** (Pinell del Brai)
- **C5 Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre**
(Gandesa)

Signes convencionals

Signos convencionales

Comunicacions

- Autopista
- Autovia
- Via preferent
- Carretera de la xarxa bàsica
- Carretera de la xarxa comarcal
- Carretera de la xarxa local
- Carretera asfaltada
- Altres vials
- Ferrocarril

Construccions, instal·lacions

- Nucli de població
- Castell
- Ermita, església
- Monestir
- Restes historicoarqueològiques

Límits

- Comunitat autònoma
- Provincial
- Comarcal
- Municipal
- Grans espais protegits

Orografia i vèrtex

- Corba de nivell i cota
- Corba de depressió
- Pic, cim, puig

Hidrografia

- Curs fluvial
- Estany/Pantà
- Canal

© de la base cartogràfica:
Institut Cartogràfic de Catalunya

